PROBLEMA ETIMOLOGIEI NEOLOGISMELOR LIMBII ROMÂNE*

DE

N. A. URSU

Cercetarea amănunțită a unui număr cît mai mare de scrieri românești cu conținut variat, tipărituri și manuscrise, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, demonstrează că majoritatea neologismelor limbii române (excluzînd, firește, terminologia științifică și tehnică modernă) datează din această perioadă. La început însă, aspectul lor fonetic și morfologic era, aproape în toate cazurile, mai mult sau mai puțin deosebit față de cel pe care-l au astăzi. Deosebirea aceasta, care constituie un indiciu prețios pentru stabilirea etimologiei neologismelor respective, se explică atît prin particularitățile fonetice și morfologice ale limbii române literare de atunci, cît și prin faptul că forma celor mai multe cuvinte de circulație internațională păstra încă amprenta limbii sau a limbilor din care le-am primit.

După cum se știe, trecerea limbii române literare de la stadiul vechi la stadiul ei modern de dezvoltare a avut loc, spre deosebire de felul în care s-a petrecut acest proces în dezvoltarea altor limbi de cultură, într-un timp relativ scurt și sub multiple influențe străine. În cursul a 4—5 decenii din jurul anului 1800, prin intermediul calendarelor, al foilor volante, al manualelor școlare și al diferitelor cărți de popularizare a științei sau cu conținut beletristic, traduse din diverse limbi și tipărite la Brașov, Sibiu, Blaj, Viena, Buda și Liov, limba română literară s-a îmbogățit cu numeroase neologisme de proveniență latină, italiană, franceză, germană și, mai puțin, maghiară. În același timp, prin scrierile tipărite la București și Iași, precum și prin numărul mare de traduceri rămase în manuscris, dintre care unele au avut o largă răspîndire, cum dovedesc numeroasele lor copii păstrate pînă astăzi, au fost puse în circulație foarte multe neologisme de prove-

* Vezi versiunea franceză în „Revue roumaine de linguistique", X, 1965, 1—3, p. 53—59.

BDD-A1593 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:56 UTC)

nienţă neogreacă, latină, franceză, italiană sau rusă. După anul 1829, o dată cu apariţia presei şi cu dezvoltarea învăţămîntului în limba naţională, numărul neologismelor de diferite origini, dar mai ales de provenienţă latino-romanică, sporeşte în mod considerabil.

În majoritatea cazurilor, cuvintele internaţionale, adică cele existente în aproape toate limbile moderne de cultură, au intrat în română prin intermediul mai multor limbi străine cu care limba noastră literară se afla atunci în contact. De obicei, provenienţa unor atare cuvinte dintr-o limbă ori alta poate fi stabilită pe baza aspectului lor fonetic şi morfologic sau după anumite particularităţi semantice. Adeseori însă este imposibil de determinat limba care ne-a furnizat cuvintele respective, datorită faptului că ele au provenit sau au putut să provină, cu aceeaşi formă şi cu aceleaşi sensuri, din două, trei sau chiar mai multe limbi, în acelaşi timp ori la date şi în regiuni diferite. În asemenea situaţii ne găsim în faţa unor neologisme cu provenienţă multiplă în limba română, iar acceptarea acestei formule nu reprezintă, cum cred încă unii cercetători, abandonarea preocupării de a determina unica şi adevărata lor provenienţă, prin recurgerea la o soluţie comodă. Dimpotrivă, aşa cum a arătat acad. Al. Graur[1] şi cum au dovedit cîteva studii recente de lexicologie românească[2], provenienţa multiplă a multor neologisme este o realitate, iar la constatarea acestui fapt se poate ajunge numai printr-o cercetare amănunţită a istoriei cuvintelor respective în limba română.

Stabilirea judicioasă a etimologiei neologismelor limbii române, ca — de altfel — a etimologiei tuturor cuvintelor unei limbi, este condiţionată, în primul rînd, de bogăţia materialului informativ de care dispunem pentru fiecare neologism. Este absolut necesar ca izvoarele de informaţie să fie cît mai numeroase şi mai variate. Pentru a cunoaşte cît mai exact istoria neologismelor limbii române şi a trage concluzii valabile cu privire la etimologia lor trebuie consultate, în afară de literatura beletristică, numeroase documente, foi volante, gazete, reviste, manuale şcolare, diverse scrieri cu conţinut ştiinţific, juridic sau administrativ şi alte texte care au vehiculat şi vehiculează în mare măsură termenii neologici. O importanţă deosebită prezintă înregistrarea, pe cît este posibil, a primelor atestări ale fiecărui neologism şi cunoaşterea amănunţită a variantelor formale şi a sensurilor pe care le-a avut pînă la adaptarea lui la sistemul fonetic şi morfologic al limbii române. Faptul că aproape toate dicţionarele limbii

[1] Vezi articolul intitulat *Etimologie multiplă, în* „Studii şi cercetări lingvistice", I (1950), fasc. 1, p. 22—34, republicat în volumul *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 67—77, precum şi articolul *Din nou despre etimologia multiplă*, în volumul *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 11—18.

[2] Vezi acad. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1954 (ediţia a II-a, 1956), capitolul *Lexicul*; G. Ivănescu şi L. Leonte, *Fonetica şi morfologia neologismelor române de origine latină şi romanică*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, seria filologie, VII(1956), fasc. 2, p. 1—24; N. A. Ursu, *Formarea teminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 114—124; Al. Graur, *Etimologii româneşti*, passim.

BDD-A1593 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:56 UTC)

române apărute pînă acum indică la multe neologisme etimologii incomplete sau chiar eronate[3] se datorește în mare măsură lipsei unei informații mai bogate asupra istoriei cuvintelor respective în limba noastră.

O altă condiție pe care o impune operația de stabilire a etimologiei neologismelor limbii române o constituie interpretarea materialului informativ privitor la istoria fiecărui neologism în lumina datelor oferite de istoria socială și culturală a poporului român. Am amintit mai sus faptul că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea principalele limbi străine care furnizau românei cuvinte noi erau în Muntenia și Moldova altele decît în Transilvania și Banat, iar unele neologisme au putut proveni, cu aceleași forme și în același timp, din mai multe limbi. Ca atare, la stabilirea etimologiei unui neologism este necesar să se aibă în vedere, pe lîngă eventualele lui variante formale și semantice, regiunea în care a circulat mai întîi acel cuvînt, formația culturală a primilor autori sau traducători care l-au folosit, curentul lingvistic și cultural căruia aparțineau acei intelectuali, limba din care au fost eventual traduse scrierile respective, răspîndirea în țările române a textelor care conțin primele atestări ale termenului în discuție, precum și alți factori de ordin istoric și cultural care pot explica apariția ori frecvența unei forme a acelui neologism într-o anumită perioadă și într-un anumit loc. Se înțelege că invocarea acestor factori extralingvistici trebuie făcută cu multă precauție, deoarece exagerarea importanței unora dintre ei sau situarea lor înaintea criteriilor lingvistice care conduc spre stabilirea adevăratei etimologii pot duce, de asemenea, la concluzii greșite, ca și completa lor ignorare.

Neologismul *clasă*, de exemplu, cu sensurile lui mai vechi : „diviziune a societății, diviziune a regnului animal sau vegetal, grupă de trei cifre într-un număr cu mai multe cifre, unitate organizatorică în sistemul învățămîntului public, categorie, treaptă, rang", începe să fie frecvent, sub această formă, în scrierile din Transilvania și Banat prin jurul anului 1820, iar în scrierile din Țara Românească și Moldova după anul 1830. Înainte de aceste date forma *clasă* (pl. *clase)* apare sporadic, avînd în schimb o frecvență mai mare, atît în Țara Românească și Moldova, cît și în Transilvania și Banat, varianta *clas* (pl. *clasuri).*

Comparînd etimologia cuvîntului *clasă* și a variantei mai vechi *clas* din dicționarele de pînă acum, constatăm că în majoritatea lor

[3] Vezi Th. Hristea, *Probleme de etimologie în „Dicționarul limbii române moderne"*, în „Studii și cercetări lingvistice", XI (1960), nr. 2, p. 235—257, precum și recenziile la *Dicționarul limbii române moderne* semnate de Despina Ursu (în „Studii și cercetări științifice", Iași, seria filologie, fasc. 1—2/1958), Nestor Camariano (în „Limba română", nr. 3/1959), Th. Hristea (ibidem), și la *Dicționarul de neologisme*, elaborat de Florin Marcu și Constant Maneca, semnate de Despina Ursu (în „Studii și cercetări științifice", Iași, seria filologie, fasc. 2/1961) și Șt. Ionică (în „Limba română", nr. 5/1962).

BDD-A1593 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:56 UTC)

forma *clasă* este considerată de proveniență franceză (<*classe*). Numai *Dicționarul limbii române* al Academiei (DA) și *Dicționarul de neologisme* elaborat de Florin Marcu și Constant Maneca (DN) indică și sursa germană (<*Klasse*). În DN se fac trimiteri și la it. *classe* și lat. *classis*, însă ca primă sursă este indicată limba rusă (<класс), fapt care surprinde, întrucît nu se menționează acolo și varianta *clas*. Această variantă este considerată în *Dicționaru limbii românești* al lui Scriban și în DA drept formă regională moldovenească și, în consecință, de origine rusească. Proveniența ei rusească a fost susținută recent și de Th. Hristea[4].

Dacă privim acum etimologia neologismului *clasă* și a variantei *clas* din dicționarele citate mai sus în lumina unui material informativ mai bogat, adunat din aproximativ 120 de texte dintre anii 1780—1860 în care am întîlnit cuvintele respective, observăm numaidecît că ea nu corespunde întru totul realității. În primul rînd, nu este adevărat că forma mai veche *clas* a circulat numai în Moldova sau numai în provinciile românești de dincoace de Carpați. Începînd cu anul 1785, ea se întîlnește în diverse traduceri sau scrieri originale datorate unor cărturari din Transilvania și Banat, ca Mihail Roșu, Ion Budai-Deleanu, Ioan Molnar, Grigorie Obradovici, Gheorghe Șincai, Dimitrie Țichindeal, Nicola Nicolau și alții. Majoritatea textelor respective sînt manuale școlare, foi volante, rînduieli judecătorești sau scrieri literare, tipărite la Viena, Buda, Sibiu, Brașov sau Blaj, care au avut o largă răspîndire în regiunile de peste munți. Sînt mărturii că unele dintre ele au circulat și dincoace de Carpați. Evident, forma *clas* din aceste scrieri nu poate fi rusească, ci de proveniență latină. Din lat. *classis* cărturarii pomeniți au creat forma *clas*, așa cum din lat. *analysis* ori ngr. ἀνάλυσις a fost creată forma *analis*, din lat. *basis* ori germ. *Basis* forma *bas*, ambele avînd, prin sonorizarea lui *-s*, și variantele *analiz*, *baz*, și altele.

În diversele scrieri din Țara Românească și Moldova, provenite de la oameni de cultură neogreacă, care atestă folosirea cuvîntului *clas* la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, această formă poate fi de proveniență neogreacă, mai curînd decît de proveniență rusească. Cărturarii români care vorbeau curent neogreaca au putut în mod firesc să creeze de la ngr. κλᾶσις forma *clas*, după cum din ἀνάλυσις a fost creată forma *analis*, din σκοπός forma *scop* și altele.

Prin urmare, forma *clas*, care apare în limba română la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a rezultat în primul rînd din lat. *classis* și ngr. κλᾶσις. Sporadic se întîlnește și forma „crudă" *clasis*, neadaptată încă la română, sau *clasiș*, cu pronunție maghiară. Firește, în măsura în care știau rușește, unii intelectuali din jurul anului 1800 au putut lua forma

[4] În recenzia la lucrarea acad. Al. Graur, *Etimologii românești*. Vezi „Studii și cercetări lingvistice", XIV (1963), nr. 4, p. 508.

BDD-A1593 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:56 UTC)

clas și din limba rusă. Despre o influență sigură a limbii ruse în privința formei *clas* putem vorbi însă abia după anul 1829, sub administrația lui Kiseleff și sub domniile regulamentare. Mulți dintre tinerii care foloseau atunci forma *clas*, în special funcționarii din administrație și militarii, vor fi luat termenul din limba rusă, prin intermediul diverselor formulare administrative ruseşti care le serveau ca model. În general însă, influența limbii ruse, care, imediat după anul 1829, s-a manifestat cu oarecare intensitate asupra limbii române literare din Principate, a făcut ca varianta *clas*, deja existentă în limbă, să reziste în lupta cu forma *clasă*, pînă prin jurul anului 1850.

Cu privire la etimologia propusă de unele dicționare pentru forma *clasă* observăm, de asemenea, că indicarea numai a sursei franceze este insuficientă. Primele atestări ale formei *clasă* ni le oferă unele scrieri didactice și literare traduse din limba germană și tipărite la Buda, în jurul anului 1820. Aceste scrieri au circulat și în Principate. Presupunem deci că în textele respective, ca și în scrisul multor intelectuali ai vremii din Transilvania și Banat, cuvîntul *clasă* este de proveniență germană. Deși nu este exclusă, pare mai puțin posibilă proveniența formei *clasă* și din limba italiană. Informația de care dispunem pînă în prezent nu ne conduce spre o asemenea concluzie.

Exemplele care să ilustreze necesitatea unei informații cît mai bogate asupra istoriei fiecărui neologism din limba noastră și obligația de a interpreta materialul informativ adunat în lumina datelor oferite de istoria socială și culturală a poporului român, cînd este vorba să stabilim adevărata proveniență a neologismelor, s-ar putea înmulți. Considerăm însă că analiza cuvîntului *clasă*, cu varianta *clas*, este edificatoare.

În sfîrșit, pentru a se putea stabili în mod just etimologia unui neologism trebuie să se țină seama neapărat și de particularitățile limbii române literare din perioada în care a intrat în limbă neologismul respectiv, de structura ei fonetică și morfologică din acel timp. De exemplu, este cunoscut faptul că forma pe care o au multe neologisme la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea prezintă uneori deosebiri mari față de forma pe care o au aceleași neologisme de pe la 1830—1840 pînă astăzi. Cercetînd natura și cauzele acestor deosebiri, am ajuns la concluzia că ele se explică în primul rînd prin diferențele existente între sistemul fonetic și morfologic al limbii române literare din jurul anului 1800 și sistemul fonetic și morfologic din perioada următoare [5]. Deși aceste diferențe nu sînt esențiale, stabilirea lor are totuși o importanță deosebită pentru problema etimologiei neologismelor. Astfel, datorită unei norme fonetice constituite pe baza împrumuturilor din neogreacă, rusă, germană

[5] Vezi N. A. Ursu, *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române, în jurul anului 1800*, în „Limba română", nr. 5/1964, p. 413—422.

BDD-A1593 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:56 UTC)

sau maghiară, aproape toate neologismele se pronunțau, în jurul anului 1800, cu palatala *ģ* în locul africatei *ğ* (urmată de *e, i*) sau cu africata *ţ* în locul africatei *č* (urmata de *e, i*), chiar cînd proveneau din limbile latină, franceză ori italiană, nu numai din cele citate mai sus. Prin urmare, cuvinte ca *acțent, aţid, gheografie, loghică* și altele au putut proveni în perioada respectivă și din latină sau dintr-o limbă romanică. Pe plan morfologic, constatăm că în jurul anului 1800 limba română literară utiliza în procesul adaptării adjectivelor neologice mai ales sufixele adjectivale mai vechi *-icesc* și *-nic*, cu variantele lor compuse *-alicesc, -aricesc, -alnic* și *-arnic*. Mai tîrziu, după anul 1830, cînd se intensifică influența latino-romanică, se constituie în mod treptat un nou sistem morfologic de adaptare a adjectivelor neologice, în care lui *-icesc* îi corespunde *-ic*, iar sufixelor compuse *-alicesc -aricesc, -alnic* și *-arnic* le corespund sufixele *-al* și *-ar*. Ca atare, proveniența unor neologisme ca *analiticesc, comicesc, diplomaticesc, gheograficesc, matematicesc, sistematicesc* și altele nu trebuie pusă în mod nejustificat numai pe seama influenței limbii ruse, unde toate au corespondente în *— ический*, deoarece ele au putut proveni și din adjectivele corespunzătoare neogrecești, latinești, italiene, franceze sau germane, prin înlocuirea sufixelor adjectivale proprii limbilor respective cu sufixul românesc *-icesc*.

O situație asemănătoare întîlnim și în cazul unor verbe neologice *ca abonarisi, avansarisi, definarisi, influerisi, publicarisi, refiusarisi, vizarisi* și altele, care, deși ne-au venit direct din limbile franceză sau italiană, s-au încadrat la început, adică pînă pe la 1830—1840, cu sufixul verbal de proveniență neogreacă *-arisi*, la conjungarea a IV-a, nu la conjugarea I, ca mai tîrziu. Menționăm că verbele citate nu exitsă în neogreacă, așa că împrumutul lor din această limbă este exclus.

În aceeași situație se află și unele verbe neologice terminate în *-ălui*, ca *aplicălui, autenticălui, duplicălui, educălui, observălui, recomăndălui* și altele, frecvente în scrierile cu conținut juridico-administrativ publicate în Transilvania și Banat în jurul anului 1800. Dacă în limba maghiară a vremii aceste verbe de proveniență latino-romanică nu aveau corespondente terminate în *-álni* (în dicționarele maghiare de astăzi nu se găsesc), atunci putem fi siguri că ele au fost luate de români direct din latină, franceză sau italiană și au primit sufixul *-ălui* pe teren românesc[6].

Exemplele citate scot în evidență și faptul că pentru determinarea adevăratei proveniențe în limba română a unor neologisme dintr-o anumită perioadă este necesar ca ele să fie raportate la vocabularul *din aceeași perioadă* al limbilor cu care româna se afla atunci în contact. Multe cuvinte pe care limbile străine respective le-au părăsit în cursul timpului, dar care într-o perioadă mai veche au putut fi trans-

[6] Vezi Despina Ursu, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice, în limba română din perioada 1760—1860*, în „Limba română", nr. 3/1965, p. 375.

BDD-A1593 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:56 UTC)

mise românei, nu sînt înregistrate de dicționarele obișnuite de astăzi. În astfel de cazuri trebuie să apelăm la dicționare istorice cît mai complete ale acestor limbi.

*

În concluzie, considerăm că stabilirea etimologiei neologismelor limbii române, care, la prima vedere, poate părea o operație simplă, fiind vorba de cuvinte relativ noi în limbă, a căror formă se recunoaște cu ușurință în dicționarele altor limbi, este în fond o problemă destul de complicată. Rezolvarea ei la nivelul cercetărilor etimologice actuale impune adunarea unui material informativ cît mai bogat, începînd chiar cu primele atestări ale fiecărui neologism în limba noastră, și interpretarea lui în lumina unei cît mai amănunțite cunoașteri a istoriei limbii și a culturii românești.

LE PROBLÈME DE L'ÉTYMOLOGIE DES NÉOLOGISMES DU ROUMAIN

RÉSUMÉ

La plupart des néologismes du roumain (évidemment à l'exclusion de la terminologie scientifique et technique moderne) datent de la fin du XVIII-e siècle et de la première moitié du XIX-e siècle.

Pendant cette période, le roumain littéraire se développe sous l'influence presque simultanée du latin, du néo-grec, du français, de l'italien, de l'allemand, du russe et du hongrois. Cela explique le fait que beaucoup de néologismes roumains sont provenus ou ils auraient pu provenir, avec les mêmes formes et avec les mêmes sens, de deux ou trois sinon plusieurs langues. Cette situation rend très difficile la détermination de la véritable origine des néologismes respectifs en roumain.

C'est pourquoi l'établissement judicieux de l'étymologie d'un néologisme impose d'abord au chercheur d'amasser une riche documentation relative à l'histoire du mot respectif en roumain; ces matériaux il va les interpréter au moyen d'une connaissance des plus approfondies de l'histoire de la langue et de la culture roumaines.

BDD-A1593 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:56 UTC)